

Een protocollaire rechtshandhaving

Marc Schuilenburg¹

In de sciencefictionfilm *Minority Report* (2002) van regisseur Steven Spielberg stuiten we op een bijzondere vorm van rechtshandhaving. De film speelt zich af in het Washington D.C van 2054. Sinds zes jaar vinden in de Amerikaanse hoofdstad geen moorden meer plaats. Dat opvallende resultaat is bereikt doordat de politie over drie paranormale ‘pre-cogs’ beschikt. Vernoemd naar de beroemde misdaadauteurs Agatha Christie, Dashiell Hammett en Arthur Conan Doyle zien deze ‘pre-cogs’ in hun dromen bepaalde moorden gebeuren. Hun voorspellingen worden concreet doordat twee glimmende houten balletjes verschijnen waarop twee namen zijn gegraveerd, die van het slachtoffer en de dader. Op het moment dat de balletjes te voorschijn komen, treedt een bijzondere procedure in werking die uit verschillende nauwkeurig omschreven protocollen bestaat. Het belangrijkste protocol houdt in dat de namen van het slachtoffer en de dader door de politie moeten worden voorgelezen aan twee onafhankelijke ‘getuigen’, de arts Katherine Hames en Chief Justice Frank Pollard. Terwijl de gehele procedure op film wordt vastgelegd, controleren Hames en Pollard of de voorgelezen namen dezelfde zijn als die op de twee ballen zijn gekerfd. Als ze hun goedkeuring hebben verleend, vertrekken de agenten van de Pre-Crime Unit naar de plaats van het delict om de moord te voorkomen en de dader preventief te arresteren. Opvallend voor deze rechtshandhaving is dat niet de nadruk meer wordt gelegd op het verwerkelijkte gedrag. De mogelijkheid dat bepaald gedrag zich realiseert, is al voldoende voor de agenten van de Pre-Crime Unit om handhavend op te treden.

Cruciaal in *Minority Report* is dus de algemene veronderstelling met betrekking tot het gedrag van de dader. Aan de preventieve criminaliteitsaanpak van de Pre-Crime Unit ligt de idee ten grondslag dat de dader geen andere keuze heeft dan het delict te plegen. Als het ware ligt zijn gedrag al opgesloten in het leven dat hij tot op dat moment heeft geleid. Het probleem verlegt zich zo naar een gedragsopvatting die tot op zekere hoogte een uitdrukking wordt van een mechanistische en lineaire opvatting van het handelen. Niet alleen wordt het gedrag daarin opgevat als een onontkoombare realisering van een bepaalde mogelijkheid. Nog belangrijker is dat in dat mogelijke ook alles reeds vooraf is gegeven. In de complexe verhouding tussen mogelijkheid en werkelijkheid staat het werkelijke, hier opgevat als een handeling die een inbreuk maakt op de openbare orde en veiligheid, niet op zichzelf. Het is in zijn uiteindelijke vorm al bepaald omdat het ligt opgesloten in het leven en de typische gedragskenmerken van de dader.

In welk opzicht is dit thema relevant voor een analyse van de huidige criminaliteitsbestrijding? We hoeven dan slechts te verwijzen naar het rapport ‘Spelverdeler in de opsporing’ (2004) waarin de Nederlandse politie de film *Minority Report* aanhaalt om de ‘oneindige mogelijkheden’ van technologie te omarmen. Maar voor een kritischer begrip van de onderliggende problematiek is het beter te kijken naar de huidige installatie van nieuwe bewakingstechnieken als automatische detectie en patroonherkenningscamera’s in domeinen als winkelcentra en uitgaansgelegenheden die tot doel hebben criminaliteit te voorspellen en tegelijkertijd te voorkomen. Ver voordat het delict is gepleegd, identificeren deze camera’s individuen of groepen personen naar aanleiding van hun gedrag als potentiële daders. Met een beroep op de van kracht zijnde protocollen in deze gebieden wordt de

¹ Marc Schuilenburg is als docent verbonden aan de vakgroep Criminologie van de Vrije Universiteit Amsterdam.

verkregen informatie vervolgens gebruikt om deze personen of groepen uit diezelfde ruimten preventief te verwijderen.

Een cultuur van controle

Hoewel de film *Minority Report* in 2054 afspeelt, komt de geschetste methode van criminaliteitsbestrijding dus dichterbij de buurt van onze werkelijkheid dan we aanvankelijk dachten. Ze sluit nauw aan op een criminaliteitshandhaving die niet meer is gericht op het opsporen van criminaliteit, maar op het voorkomen van de verstoring van de openbare orde en het tegenhouden van criminaliteit. Het is tegen deze achtergrond dat verschillende dilemma's op de voorgrond treden. Kan een persoon worden uitgesloten van een concreet gebied (winkelcentrum, discotheek, etc.) voor een daad die hij niet heeft gepleegd? Hoe voorkomt men dat er onjuiste voorspellingen worden gedaan? Om hier een antwoord op te geven, moeten we nader kijken naar de thematiek van de film. De sleutel tot de film ligt in de relatie tussen politiek en leven. In het werk van de Italiaanse filosoof Giorgio Agamben zien we dezelfde thematiek terugkeren.² Hoe begrijpt Agamben de verhouding tussen politiek en leven?

Agamben verbindt de relatie tussen politiek en leven aan een uitzonderingstoestand.³ Vanuit onze democratische traditie moet de uitzonderingstoestand als een strikt juridische term worden uitgelegd. Ze wordt begrepen als 'een staat van beleg' die wordt uitgeroepen op het moment dat de uit- of inwendige veiligheid van een land in gevaar komt. Op het moment dat die bedreiging aan de orde is, kunnen verschillende artikelen van de grondwet terzijde worden geschoven. Bepalend hiervoor is dat de wetgever die uitzonderingstoestand nauwkeurig omschrijft en vastlegt in de grondwet van het land. Omwille van de rechtszekerheid dient de wet daarbij zelf aan te geven wanneer zich een uitzonderingstoestand voordoet. Als een rechtshistorische term moet de uitzonderingstoestand echter worden begrepen vanuit een bredere betekenis. Agamben stelt dat steeds minder een verschil kan worden gemaakt tussen regel en uitzondering. Hij constateert dat de uitzonderingstoestand in onze dagelijkse praktijk is doorgedrongen. De gevolgen worden concreet als we kijken naar de rechtspositie van de gevangenen in Guantanamo Bay of het lot van uitgeprocedeerde vluchtelingen die nog in Nederland verblijven in ogenschouw nemen. Beide groepen kunnen geen enkel beroep doen op de rechtsregels van een nationale staat. Letterlijk bevinden ze zich buiten de normale rechtsorde, in een toestand van volstrekte rechteloosheid, waarbij ze zijn overgeleverd aan de soevereine macht van gezagsdragers waarmee ze op bewaakte en onbewaakte momenten in aanraking komen: politie, gevangenisbewaarders, veiligheidspersoneel, burgerwachten, etc.

Terug naar *Minority Report*. De relatie tussen politiek en leven krijgt in die film inhoud door een rechtshandhaving die tot doel heeft iedere vorm van criminaliteit te voorkomen. De cultuur van 'misdad en straf' die daarmee samenhangt wordt een 'cultuur van controle' genoemd. Daarmee wordt de behoefte aan absolute veiligheid bedoeld waarbij alle mogelijke middelen worden ingezet om iedere vorm van criminaliteit te voorkomen. Het

² Agamben constateert dat de politisering van het leven het beslissende feit van de moderne tijd is. Ze markeert voor hem een ingrijpende transformatie van verschillende klassieke politiek-filosofische categorieën. De politiek die het leven in de greep houdt, wordt 'biopolitiek' genoemd. Dit slaat op het geheel van interventies en maatregelen waarmee over de lichamen als onderdeel van de menselijke soort controle wordt uitgeoefend. Was er vroeger sprake van dat biopolitieke ingrepen bevolkingen en klassen van elkaar scheidden, nu ontstaan gevarieerde technieken om het natuurlijke lichaam van het individu te beheersen en het menselijk leven te veranderen. Zie: M. Foucault, *De wil tot weten. Geschiedenis van de seksualiteit*, SUN, Nijmegen, 1984, p. 138.

³ G. Agamben, *State of Exception*, The University of Chicago Press, Chicago, 2005, G. Agamben, *Means without End. Notes on Politics*, The University of Minnesota Press, Minneapolis, 2000, G. Agamben, *Homo Sacer. Sovereign Power and Bare Life*, Stanford University Press, Stanford, 1998.

is de verdienste van de Canadese socioloog David Garland dat hij heeft laten zien dat dit nieuwe vertoog een abrupte en duidelijke breuk met het voorgaande systeem van ‘penal welfarism’ vormt.⁴ Het systeem van ‘penal welfarism’ had zijn roots aan het einde van de negentiende eeuw en beleefde zijn hoogtepunt rond de jaren 1950 en 1960. De leidende gedachte was dat het strafrecht de burger moest beschermen tegen de ongebreidelde macht van de overheid. Maar nog belangrijker dan deze machtskritische functie was dat het zich concentreerde op de resocialisatie van de dader. In dit vertoog concentreerde de aandacht van de verschillende professionele organisaties zich enerzijds op de ‘psychopathische overtreder’ en anderzijds op de sociale en economische oorzaken van criminaliteit. Daardoor ging relatief weinig belangstelling uit naar het slachtoffer. Criminaliteit kwam voort uit de onaangepastheid van individuen en gezinnen, ontstond door sociale achterstand in de vorm van slechte economische omstandigheden of was het gevolg van onvoldoende toegang tot de arbeidsmarkt.

Vanaf de jaren 1970 verandert het strafrechtelijke klimaat radicaal van karakter en inhoud. Hoewel het ‘penal welfarism’ een kleine honderd jaar naar relatieve tevredenheid functioneerde, dient het strafrecht de burger niet meer te beschermen tegen de macht van de overheid, maar is het gericht op het voorkomen van misdaad en het verminderen van angst voor criminaliteit. Niet meer de delinquent of het criminele karakter van de dader staat voorop, de genoegdoening aan het slachtoffer en de samenleving vormt het belangrijkste uitgangspunt. In de plotselinge omslag van deze twee vertogen, het ‘penal welfarism’ en de cultuur van controle, spelen volgens Garland sociale, economische, culturele en politieke veranderingen een belangrijke rol. In Europa en de Verenigde Staten is de heersende politieke filosofie veranderd van een sociaal-democratie in een combinatie van neoliberalisme dat gericht is op marktwerking, privatisering en ondernemerschap en neoconservatisme dat het accent legt op de bijzondere positie van het gezin en de rol van de nationale staat. Daarnaast heeft de toegenomen betekenis van populaire media als de televisie en de opkomst van de auto, waardoor mensen verder van hun werk gaan wonen en zich aan de rand van de stad vestigen, bijgedragen aan een nieuwe ‘ideologische omgeving’ waarin het adagium van het ‘penal welfarism’, “*geen gevangnissen, maar scholen*”, volledig is omgedraaid.

De impasse van het veiligheidsdenken

De stelling die ik formuleer, namelijk dat de uitzonderingstoestand het dominante paradigma van de cultuur van controle is geworden, betreft niet alleen de structuur of inhoud van die cultuur, maar drukt ook een andere positionering van de verhouding tussen leven en politiek uit. Wat is de relatie tussen politiek en leven, als het laatste iets is dat vorm krijgt in de interactie met agressiedetectoren, Computerised Face Recognition en bewakingscamera’s, die tot doel hebben alle handelingen van personen tegen te houden die een bedreiging kunnen vormen voor de veiligheid in publieke, semi-publieke en private gebieden?

Wat over ons heen hangt is een aura aan veiligheid die door informationele technologieën ten uitvoer wordt gebracht. Sinds het begin van de jaren 1990 worden op grote schaal detectie en patroonherkenningscamera’s in gebieden geplaatst die niet alleen het gedrag van individuele burgers monitoren, maar die ook worden gebruikt om hun gedrag tot op grote hoogte te ‘besturen’. Zo wordt in Rotterdam de afstand van het Stadhuis tot het Centraal Station bestreken door een netwerk van camera’s. In 2006 treedt in Chicago een systeem in werking van camera’s die de politie alarmeren als een persoon doelloos op straat rondjes loopt of te lang rondhangt bij een openbaar gebouw. In geavanceerde vormen

⁴ Zie D. Garland, *The Culture of Control; Crime and Social Order in Contemporary Society*, Oxford: Oxford University Press, 2001.

alarmeren deze media private of publieke veiligheidsinstanties op het moment dat bepaalde gezichten worden herkend of als gezichtsuitdrukkingen erop wijzen dat gewelddadig gedrag zich dreigt te manifesteren. De herkenning van gezichtsuitdrukkingen, en in dit geval het verbinden van toekomstige handelingen aan deze expressies op basis van risicoprofielen, is essentieel voor het functioneren van deze technologische media.

We herkennen dit aspect ook in Minority Report. Nadat de namen van de dader en het slachtoffer zijn voorgelezen, moet hoofdpersoon John Anderton de losse beelden die door de hersenen van de 'pre-cogs' aan de computer worden doorgestuurd combineren om de plaats van het delict op te sporen. Om uit de veelheid van uitdrukkingen bepaalde handelingen af te leiden, is de integratie van informatie van essentieel belang. In de huidige cultuur van controle worden daarom in toenemende mate gegevens uitgewisseld tussen allerlei organisaties en instellingen als belastingdiensten, politie, sociale diensten, supermarkten en ziekenhuizen om het leven van burgers in kaart te brengen. Als het ware wordt de menselijke samenhang 'beheerd' door de snijdende informatiestromen van dit identiteitsmanagement. Deze uitwisseling van informatie over het leven maakt deel uit van, wat Garland noemt, een 'strategie van responsabilisering'. Het voorkomen en de bestrijding van criminaliteit is daarin niet alleen een taak van de overheid of de politie. De criminaliteitsbestrijding is gedecentraliseerd. Ze is verworpen tot een brede en gedeelde maatschappelijke verantwoordelijkheid waarin ook andere actoren een rol van betekenis spelen. Met slogans als 'partnerschap', 'publiek-private samenwerking' en 'actief burgerschap' wordt die verantwoordelijkheid nader geconcretiseerd.

Vanuit de relatie tussen politiek en leven is het van belang dat aan deze cultuur van controle een bepaald mensbeeld ten grondslag ligt. In dat mensbeeld wordt ons handelen door het gebruik van risicotaxaties tot op bepaalde hoogte als causaal gedefinieerd. Die veronderstelling brengt met zich mee dat personen op basis van hun nog te verwerklijken gedrag worden geweerd uit gebieden als winkelcentra, recreatieparken en discotheken. Ondanks dat ieder oordeel mede wordt bepaald door de specifieke plaats, kunnen we daarbij twee bijzondere technieken van uitsluiting onderscheiden. Daarin worden personen niet alleen verwijderd of uitgesloten van de voorzieningen in bepaalde gebieden, maar ook van het sociale leven dat daar plaatsvindt. De eerste wijze van uitsluiting is volgens Von Hirsch en Shearing gebaseerd op de profielen van personen.⁵ De idee is dat bepaalde individuen over specifieke kenmerken beschikken die erop wijzen dat er een verhoogd risico is dat ze crimineel gedrag kunnen plegen. Hoewel er feitelijk nog geen regelovertredend gedrag heeft plaatsgevonden, is er wel sprake van een dermate hoog risico dat deze personen de toegang wordt ontzegd tot bepaalde ruimtes, zones of voorzieningen. Zo is het voor bepaalde personen niet mogelijk te vliegen omdat ze als potentiële kapers worden beschouwd. Een ander voorbeeld is het weren van groepen jongeren uit winkelcentra omdat ze zich op een bepaalde wijze kleden of gedragen, bij voorbeeld skateboarders. In tegenstelling tot deze eerste vorm van uitsluiting gaat het bij de tweede techniek om het weren van personen die al veroordeeld zijn geweest voor het overtreden van bepaalde regels. Bekende winkeldieven worden op last van veiligheidspersoneel de toegang ontzegd tot (semi)-publieke gebieden als winkelcentrums en promenades. Maar ondanks dit graduele verschil is de overeenkomst tussen beide vormen evident. Ze richten zich op het identificeren van 'kwaad' in de vorm van potentiële bedreigingen van of mogelijke inbreuken op de orde en veiligheid.

Macht en verzet

⁵ Zie A. Von Hirsch en C. Shearing, *Exclusion from Public Space*, in: *Ethical and Social Perspectives on Situational Crime Prevention*, Hart Publishing, Oxford, 2000.

Het resultaat van de cultuur van controle, die niet alleen wordt gekenmerkt door de inzet van nieuwe technieken als videosurveillance, maar ook door strengere straffen ('*three strikes, you're out*') en een uitbreiding van het gevangeniscomplex, kunnen we eenvoudig samenvatten. Voortdurend lijkt het alsof er iets gebeurt, maar in werkelijkheid gebeurt er helemaal niets. Met een knipoog naar 'De Spektakelmaatschappij' (1967) van Guy Debord kan worden gesteld: "Wat verschijnt is *veilig*, wat *veilig* is verschijnt." Is de controle daarmee totaal geworden? In een antwoord op de vraag in hoeverre ons handelen wordt bepaald door allerlei machtswerkingen, stelde de Franse filosoof Michel Foucault dat macht niet zonder verzet kan worden begrepen.⁶ Macht roept volgens Foucault verzet op. Als er geen machtsverhoudingen zijn, zijn er ook geen relaties van verzet. Pas als verzet niet meer kan worden gedacht, bestaat er niets meer buiten de macht. Op dat moment is de macht geneutraliseerd en houdt zij op te bestaan. In de Verenigde Staten is identiteitsdiefstal dan ook één van de snelst groeiende vormen van criminaliteit die jaarlijks rond de 700.000 slachtoffers eist. Wijst dat erop dat videosurveillance ook haar eigen verzet meebrengt?

In ieder geval waarschuwen veel wetenschappers voor te positieve verwachtingen van de resultaten van videosurveillance. Afgezien dat er meer analysecapaciteit nodig is om alle informatie te beoordelen, blijft de technische haalbaarheid van automatische gezichtsherkenning en de detectie van gewelddadig gedrag nog op problemen stuiten. Hoewel specifieke kenmerken zoals de afstand tussen de ogen, tussen oor en oog, en tussen ogen en mondhoeken zijn te gebruiken voor gezichtsherkenning, zal door de vele variaties van onze gezichtsuitdrukkingen en lichaamshoudingen de onmiddellijke relatie tussen mogelijk en werkelijk gedrag nooit optimaal kunnen worden gelegd. Bovendien is er te weinig onderzoek verricht om te concluderen dat het uitgeoefende geweld afneemt door de invoering van camerabewaking. Misschien moeten we wel als hypothese stellen dat met een afname van de totale hoeveelheid geweld, de intensiteit van het geweld dat wel optreedt, drastisch toeneemt. Maar dat alles weersprekt niet dat de technologische media in de openbare ruimte al daadwerkelijke effecten hebben. De verklaring hiervoor ligt in het normatieve karakter van de bewaking door automatische detectie en patroonherkenningscamera's. Niet omdat deze vormen van videosurveillance alleen specifiek gedrag zouden verbieden om daarmee criminaliteit te voorkomen, maar omdat haar technieken een nieuwe omgeving scheppen die een eigen logica of normaliteit met zich meebrengt. De uitspraak '*Medium is the message*' van Marshall McLuhan duidt daarop. In een omgeving die door camera's is omgeven, normaliseert het leven zich niet meer volgens wetten, rechtsregels of afdwingbare normen, maar door middel van protocollen. Hoe moeten we dat begrijpen?

De vervanging van de wet en norm

In 2001 kreeg het bestuur van de stad Tampa in Florida de Big Brother Award voor "Worst Public Official" uitgereikt. Tijdens de Super Bowl wedstrijd tussen Baltimore en de New York Giants werden zoveel mogelijk gezichten van de 71.921 toeschouwers gescand, opgeslagen en vergeleken met die van criminelen, terroristen en fraudeurs in andere databestanden. In dat jaar gebruikte het stadsbestuur dezelfde videosurveillance om de veiligheid in het uitgaansgebied Ybor City te vergroten. Dat leidde niet alleen tot veel opgestoken middelvingers, ook bedekten de bezoekers hun gezichten met maskers, mutsen en capuchons. Dit in kaart brengen van de uitdrukkingen en expressies van ons gezicht gebeurt door universele standaards van identificatie. Deze standaards zijn vastgelegd in vastomlijnde protocollen. Waar komen deze protocollen vandaan? Protocollen zijn geen nieuw verschijnsel. Ze hebben een lange geschiedenis in instituten die diep zijn geworteld in onze

⁶ M. Foucault, *De wil tot weten. Geschiedenis van de seksualiteit*, SUN, Nijmegen, 1984, p. 96

samenleving, zoals het leger, de diplomatie en de gezondheidszorg. Binnen die structuren hebben ze tot taak correct gedrag binnen een systeem van vaste afspraken te produceren. We kunnen ze definiëren als codes die een bepaalde etiquette voorschrijven van hoe te handelen. Op dit moment neemt het aantal protocollen drastisch toe. Vaak zonder dat scholieren, medewerkers of personeel dat weten zijn op scholen, in ziekenhuizen of ministeries protocollen van kracht die voorschrijven waar het handelen en optreden van de werknemers en de studenten aan moet voldoen. Maar het is met de verregaande doordringing van technologische media in ons bestaan dat protocollen pas werkelijk een grote vlucht nemen. Het internet is daarvan een prachtig voorbeeld. Onzichtbare standaards accommoderen de relaties tussen de verschillende personen die op het web actief zijn. Zonder technische protocollen als TCP/IP (Transmission Control Protocol) en HTML kan het internet niet als een globaal netwerk van informatiedeling en communicatie werken.⁷ Dat weerspreekt niet de mogelijkheid dat de gebruikers deze protocollen kunnen negeren. Vanuit de noodzakelijke relatie tussen macht en verzet blijft dat altijd mogelijk. Maar het niet volgen van de technische protocollen van het internet betekent wel dat men niet meer kan mailen of surfen. Anders gezegd, dat men offline is. In dat opzicht definiëren protocollen niet alleen de grenzen van nieuwe vormen van technologische media. Ze vervullen ook een sociale functie.

Welke rol spelen protocollen in *Minority Report*? Niet alleen moet John Anderton de namen van het slachtoffer en de dader voorlezen aan de twee onafhankelijke 'getuigen', Hames en Pollard. Bij het combineren van de digitale beelden van de voorspellende dromen van de 'pre-cogs' is hij ook verplicht om iedere tussencombinatie mondeling te registreren tegenover een computer. We kunnen deze voorbeelden van strikte protocollen die tot een bepaald gedrag leiden een draai geven door te verwijzen naar de interne standaards die aan het netwerk van bewakingscamera's in parkeergarages, winkelcentra en op straten en pleinen ten grondslag liggen. Op een vergelijkbare wijze als het internet besturen nauwkeurig omschreven protocollen ook de informatiearchitectuur van bewakingscamera's en agressiedetectoren. Zonder een gedeeld protocol kan er geen relationeel netwerk van videosurveillance bestaan. Daar installeren ze een horizontaal systeem dat op vrijwillige basis zelfregulering tot stand brengt van de personen die zich binnen het bereik van de camera's ophouden.

Om die controlerende functie van het protocol duidelijk te maken, moeten we kijken naar de relatie met Agamben's uitzonderingstoestand. Protocollen zijn namelijk niet waardevrij of neutraal. Ze zijn nauw verbonden met een sociale controle van het leven. Ze produceren een eigen realiteit. De protocollen die aan de basis liggen van het netwerk van videosurveillance oefenen een macht op het leven uit door universaliteit en homogeniteit te eisen van de personen die zich ophouden in die gemonitoorde gebieden. De effecten van het gebruik van bewakingstechnieken als videosurveillance zijn daarom veel ingrijpender dan we ons aanvankelijk realiseren. Eén van de grote vernieuwingen die deze machtstechniek meebrengt, is dat ze de organisatie van het leven tot op het kleinste detail 'bestuurt'. Protocollen brengen een normaliteit mee die zijn uitdrukking vindt in onzichtbare voorschriften. Ze creëren een omgeving waarin het dragen van zonnebrillen, honkbalcaps en hoofddoeken in bepaalde domeinen wordt verboden. Daar liggen geen wetten of normen aan ten grondslag. Het zijn bovendien niet rechtsstatelijke of modieuze argumenten die deze verplichte kledingvoorschriften met zich meebrengen. De reden is eenvoudig. Automatische gezichts- en geluidsdetectiesystemen zoals Computerised Face Recognition werken niet als onze gezichten bedekt zijn. Daarom verbood een Engelse rechter in het kader van de *Anti Social Behaviour Order* een bekende autodief om in het noordoosten van Engeland een

⁷ Alex Galloway heeft in 'Protocol. How Control Exist after Decentralisation' (2004) de werkingen van protocollen op het internet nauwkeurig in kaart gebracht.

wollen muts, honkbalpet of capuchon te dragen. Op deze wijze wilde de rechter voorkomen dat de man zijn gezicht afschermde voor de bewakingscamera's.

Voorbij de rechtsstatelijkheid

De eenentwintigste eeuw wordt de eeuw van protocollen. Daarin wordt controle steeds meer uitgeoefend zonder een duidelijk aangegeven taak of limiet. Ze wordt geïmplementeerd door gedetailleerde protocollen die het leven nauwkeurig 'besturen'. Vanuit het perspectief van de criminaliteitshandhaving en de inzet van videosystemen in de (semi-) publieke en private ruimte vervangen ze de wet en regel als normerend instrument. Door een omgekeerde beweging wordt de relatie tussen politiek en leven dan gesloten. Het niet accepteren van een protocol heeft de uitsluiting van bepaalde ruimten tot gevolg. Zo lossen in een samenleving die gebaseerd is op protocollen de problemen zich vanzelf op. Maar wellicht zijn de gevolgen nog radicaler. Niet voor niets wijst Agamben erop dat de aartsvijand van de nationale staat de persoon is die niet identificeerbaar is.⁸ Een criminaliteitshandhaving die niet de opsporing, maar de voorkoming van criminaliteit tot hoogste doel heeft en daarbij steeds verder steunt op digitale technologieën, of in de vorm van de installatie van videosurveillance of door het opzetten van virtuele stadspoorten waar de Nederlandse politie voor pleit naar aanleiding van 'Politie in ontwikkeling' (2005), leidt tot een juridisch schemergebied. Als het ware installeert zich er een rechtsvrije ruimte, een zone van onbestemdheid, waarin uitvoerende autoriteiten als de politie en private bewakingsdiensten de plaats van de rechterlijke macht innemen.

Men hoeft niet veel van het recht te begrijpen om in deze transformatie, die van algemeen afdwingbare juridische regels naar de interne protocollen van bepaalde plaatsen of technieken, te zien dat de beslissingsbevoegdheid van de rechtsprekende macht naar de uitvoerende autoriteiten verschuift. Door mensen van bepaalde gebieden uit te sluiten op grond van hun toekomstige gedragingen of criminele verleden, worden belangrijke strafrechtelijke uitgangspunten als het 'ne-bis-in-idem'-beginsel en de redelijke verdenking van art. 27 Strafvordering ontdaan van hun inhoud. Ze verworden tot een lege vorm omdat er een toestand optreedt waarin zowel het regime van Strafvordering niet van toepassing is als een rechterlijke controle op de genomen beslissingen van dezelfde uitvoerende autoriteiten ontbreekt.⁹ Op dat punt, daar waar de legitimatie op grond van rechtsstatelijke grondslagen naar de achtergrond verdwijnt om uiteindelijk helemaal onder te sneeuwen, kunnen we stellen dat de rechtshandhaving samenvalt met een uitzonderingstoestand.

Het bestaan van minderheidsrapporten

Is er een uitweg uit de impasse van de uitzonderingstoestand? Voor een laatste keer keren we terug naar de film *Minority Report*. Het systeem van de drie paranormale media werkt feilloos, totdat agent John Anderton zelf door de 'pre-cogs' als toekomstig moordenaar wordt aangewezen. Als hij op onderzoek uitgaat, ontdekt hij dat de drie media niet altijd identieke beelden van toekomstige moorden produceren. Er blijken afwijkende scenario's te zijn, die minderheidsrapporten worden genoemd. In die rapporten wordt een ander perspectief getoond dan in de meerderheidsrapporten. Ze wijzen op een afwijkende loop van de gebeurtenissen omdat ze beelden tonen waarin de dader de moord niet pleegt. "We hebben nooit de toekomst gezien. Je hebt een keuze," vertelt 'pre-cog' Agatha aan John Anderton. Herkennen we hierin een andere variant van de thematiek van de verhouding tussen politiek en leven? Op zijn minst wekt de film de indruk dat we te doen hebben met een nieuw scenario en een andere

⁸ G. Agamben, *The Coming Community*, The University of Minnesota Press, Minneapolis, 2003, p. 87.

⁹ Zie ook J.M. Piret, 'Veiligheid en rechtsstatelijkheid; rechtsfilosofische en ideeënhistorische beschouwingen', *Delikt en delinkwent*, 30e jrg., nr. 1, 2000

gedragsopvatting. Daarin is het handelen niet een onontkoombare realisering van een gegeven mogelijkheid is, maar duidt het op een creatief proces van steeds nieuwe articulaties. Veel meer dan in de verhouding tussen het mogelijke en werkelijke is het gedrag open en onbeslist. Beschikt óók een uitzonderingstoestand over minderheidsrapporten? Anders gezegd, wat zou het geval zijn als er een minderheidsrapport is? In ieder geval zou het bestaan van zo'n rapport op mogelijkheden of contexten duiden die zich onttrekken aan de uitzonderingstoestand van de cultuur van controle. Vanuit dat perspectief wil ik wijzen op twee opvallende minderheidsrapporten.

In de eerste plaats is er een andere gedragsopvatting mogelijk dan de idee dat bepaalde personen op grond van hun gedragskenmerken of verleden geen andere keuze hebben dan criminaliteit te plegen. In de 'logica van het leven' van de Franse filosoof Gilles Deleuze draait het om de verhouding tussen het virtuele en het actuele. Het onderscheid tussen het virtuele en het actuele moet niet worden verward met de overgang van het mogelijke naar het werkelijke die ten grondslag ligt aan de machtswerkingen van videosurveillance. In tegenstelling tot het mogelijke is het virtuele al werkelijk. "*The virtual is real in so far as it is virtual,*" stelt Deleuze.¹⁰ Daarmee is het virtuele niet iets dat vooraf is gegeven. Dan zou virtueel de plaats van het begrip mogelijkheid innemen. Virtualiteit en actualiteit zijn twee kanten van dezelfde medaille. In de relatie tussen het virtuele en het actuele ligt voor Deleuze de mogelijkheid tot creativiteit en een 'ander' leven. Het is de eventualiteit ervan die zich in de openheid van de interacties met andere personen manifesteert en niet als een onontkoombare verwerkelijking van een gegeven mogelijkheid laat duiden. Als Deleuze de waarde van dat 'andere' leven wil aangeven, sluit hij dus het mechanistische wereldbeeld en de daarbij behorende '*criminology of the other*' van het hedendaagse veiligheidsdenken uit. Tegenover de homogene en dwingende werkingen van protocollen kunnen we dan openheid en creativiteit plaatsen.

In de tweede plaats moet worden gewezen op zones, plaatsen of domeinen waar de greep van een cultuur van controle minder dwingend is. Het carnaval onder de Nederlandse rivieren waar de burgermeester tijdelijk een dokter is en de barvrouw een rechter blijkt te zijn, is daarvan een fraai voorbeeld. Ontegenzeggelijk is ook hier sprake van een toestand die wordt gekenmerkt door de uitzondering, maar belangrijker is dat criminaliteit geen overheersend veiligheidsthema is. Massale dansfestijnen als de Loveparade in Rotterdam en Berlijn, waar bijna een miljoen jongeren zich in de openbare ruimte verzamelen om feestend de dag door te brengen, zijn een ander voorbeeld van 'contraplaatsen' waar op het eerste gezicht criminaliteit veel minder lijkt voor te komen. We kunnen deze plaatsen, waarbij ook nog kan worden gedacht aan tuindorpen en stadscampings, met een term van Foucault, heterotopieën noemen. In zijn lezing 'Des espaces autres' (1967) benoemt Foucault heterotopieën als reële bestaande gebeurtenissen of ruimtes waarin een ander regime geldt dan in de omgeving erbuiten. Op dit moment hebben we een 'heterotopologie' nodig: een systematische beschrijving en analyse van nieuwe sociaal-ruimtelijke contexten waarin veiligheid niet ten koste gaat van belangrijke rechtsbeginselen. Wat is daar anders? Hoe functioneert het sociale leven daar? Niet om in de val te trappen dat binnen die lokaliseerbare ruimten geen protocollen of vastomlijnde regels zouden gelden, maar om het huidige veiligheidsdenken een perspectief te bieden in positieve termen te denken over de sociale interacties in publieke, semi-publieke en private gebieden.

Literatuur

¹⁰ G. Deleuze, 'Difference and Repetition', London, The Athlone Press, 1994.

- G. Agamben, *Homo Sacer. Sovereign Power and Bare Life*, Stanford University Press, Stanford, 1998
- G. Agamben, *Means without End. Notes on Politics*, The University of Minnesota Press, Minneapolis, 2000
- G. Agamben, *The Coming Community*, The University of Minnesota Press, Minneapolis, 2003
- G. Agamben, *State of Exception*, The University of Chicago Press, Chicago, 2005
- G. Deleuze, *Bergsonism*, New York, Zone Books, 1988
- G. Deleuze, *Difference and Repetition*, London, The Athlone Press, 1994
- D. Garland, *The Culture of Control; Crime and Social Order in Contemporary Society*, Oxford: Oxford University Press, 2001
- A. Galloway, *Protocol. How Control Exist after Decentralisation*, The MIT Press, Massachusetts, 2004
- M. Foucault, 'Des espaces autres', in: *Dits et écrits*, Gallimard, Parijs, 1984
- M. Foucault, *De wil tot weten. Geschiedenis van de seksualiteit*, SUN, Nijmegen, 1984
- M. Foucault, *Discipline, toezicht en straf. De geboorte van de gevangenis*, Groningen, Historische Uitgeverij, 1989
- A. Von Hirsch en C. Shearing, 'Exclusion from Public Space', in: *Ethical and Social Perspectives on Situational Crime Prevention*, Hart Publishing, Oxford, 2000
- Piret, J.M., 'Veiligheid en rechtsstatelijkheid; rechtsfilosofische en ideeënhistorische beschouwingen', *Delikt en delinkwent*, 30e jrg., nr. 1, 2000
- M.B. Schuilenburg, 'De noodtoestand als regel. Cyberkritische reflecties over de openbare ruimte', in: *Justitiële Verkenningen*, jrg. 30, nr. 8, 2004
- Politie, *Spelverdeler in de opsporing*, 2004, www.politie.nl/Overige/Images/33_144778.pdf
- Politie, *Politie in ontwikkeling*, 2005, www.politie.nl/Overige/Images/33_143611.pdf